

Селянська революція 1917 – 1921 рр.

О.О. Артеменко

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО І НАЦІОНАЛЬНИЙ ПРАВОСЛАВНО-ЦЕРКОВНИЙ РУХ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЇ 1917 – 1920 РОКІВ

Висвітлено місце і роль українського селянства в православно-церковному русі періоду національної революції 1917 – 1920 рр. Показано, що селянство було потужною соціальною силою, яка сприяла процесу відродження Української православної церкви. Водночас на початку 1920-х років потреба українізації церковного устрою ще не була переконанням широких селянських мас, які перебували під впливом проросійськи налаштованого духовництва.

Ключові слова: національно-демократична революція, православно-церковний рух, селянство, православна церква.

Deals with the place and role of the Ukrainian peasantry in the Orthodox church movement period of the revolutionary war of 1917 - 1920. Shown that the peasantry was a powerful social force, which facilitated the process of revival of the Ukrainian Orthodox Church. However, in the early 1920s, the need Ukrainization church structure was not the conviction of the peasant masses, who were under the influence of pro-Russian clergy.

Key words: national-democratic revolution, Orthodox church movement, the peasantry, the Orthodox Church.

Православ'я завжди відчутно впливало на всі сфери життя українського селянина. Церква та священнослужителі користувалися безперечним авторитетом на селі. Християнські ідеї та положення глибоко проникли в побут сільської громади, визначили життєві позиції її членів, регулювали як внутрішні стосунки між ними, так і між селянами та державою. Цей чинник особливо проявився в період національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр., складником якої став український церковний рух. Дослідження його перебігу започатковано у 20-х роках ХХ ст. церковними діячами В. Липківським, О. Лотоцьким, І. Огієнком, які відродження церкви пов'язували з національними почуттями [1 – 3]. Окремі аспекти порушеного питання висвітлено в працях В. Біднова, І. Власовського, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко [4 – 7]. Серед сучасних досліджень науковий інтерес становлять роботи Б. Андрусішина, В. Ульяновського, О. Ігнатуші, О. Ткачук, А. Зінченка, Л. Пилявця [8 – 15].

Водночас констатуємо, що на тлі вагомих наукових здобутків питання релігійного життя селян, їхнього місця в українському церковно-православному русі дотепер ще не висвітлено в повному обсязі. Автор публікації ставить за мету для реконструкції цілісної, достатньо повної картини духовно-культурного життя українського селянства з'ясувати його релігійні настрої, конкретні форми участі в православно-церковному русі доби національно-демократичної революції 1917 – 1920 рр.

Насамперед необхідно зазначити, що політичні сили – Українська Центральна Рада, Гетьманат Скоропадського, Директорія – по-різному ставилися до вирішення церковного питання, однак головними завданнями церковного руху протягом усього періоду національно-визвольних змагань українського народу залишалися досягнення автокефалії, соборноправності та українізація Православної церкви в Україні.

Потребу в реформуванні релігійної сфери національно свідомою частиною громадськості та національно свідомі священнослужителі насамперед пов'язували з тим, що церква втратила своє істинне призначення, «замість основи Христової науки братерства, єдності, любові ієрархія ширить учення про абсолютизм, верховенство царської й панської влади, відкидає учення Христа, що царство Його не від миру цього, навчає, що Церква підлягає керівництву «князя миру цього», царя й панів, що вірні повинні більш всього коритись волі «князів миру цього» [16, 176]. Незважаючи на спротив єпископату, у першій половині 1917 р. в усіх українських єпархіях відбулися єпархіальні з'їзди. Так, у рішенні з'їзду, що відбувся в Полтаві 5 – 8 травня 1917 р., зазначалося, що українізація церкви повинна проходити в таких формах: у вільній Україні мусить бути вільна автокефальна церква; слід негайно припинити практику призначення на посади єпископів в українські єпархії великоросіян; служба Бога в Українській церкві повинна правитись українською мовою; утворити національну духовну школу; духовна школа за 3 – 4 роки мусить бути зукраїнізована цілком із правом забезпечення нацменшостей тощо [17].

Перший міністр ісповідань доби Гетьманату П. Скоропадського В. Зінківський називав духовенство в Україні «головним хранителем української свідомості» і стверджував, що особливо сильне церковне українство на селі, у ньому дуже напружено існують прагнення до вираження в церковному житті свого національного обличчя [18, 39 – 40]. Цю тезу підтверджує той факт, що в єпархіальних з'їздах участь узяли нижче духовенство та миряни з провінцій, зокрема із села. Як приклад можна розглядати телеграму до Центральної Ради духовенства та парафіян Роменського повіту Полтавської губернії, у якій вони, крім визнання політичної платформи української інституції, інформували її керівництво про свій намір домогтися автокефалії Української церкви та відправлення служби Божої українською мовою [19, 33]. Основні вимоги, які висувалися на з'їздах, стосувалися розширення участі мирян і нижчого

духовенства в церковному житті та відновлення виборності духовенства усіх рівнів.

Така активність щодо розширення прав парафіян була пов'язана з тим, що миряни до цього часу фактично не регулювали громадські справи своєї парафії, не мали права обирати священика на церковно-громадських зборах, укладати з ним своєрідну угоду, як це було за давніми українськими звичаями. Віддаляло священиків від сільського населення також те, що головним джерелом їх утримання був обробіток на користь церкви парафіянами 33 десятин землі або грошова компенсація за середній урожай з такої кількості землі [20, 115 – 124]. У свідомості селян церква та її служителі уособлювалися зі старим режимом, з образом експлуататора.

«Справжньою працею» селянин завжди вважав тільки фізичну працю, особливо працю на землі. Всі інші види діяльності оцінювалися відповідно до того, наскільки вони сприяли чи, навпаки, ускладнювали виконання послідовного циклу сільськогосподарських робіт. І з цієї точки зору «легка і прибуткова», на думку селян, робота священика не сприяла позитивному ставленню до нього. Викликали незадоволення серед селян нерегламентовані та завищені ціни за церковні треби, святкові церемонії, похоронні та інші процесії, непомірна плата за навчання дітей грамоти. Як наслідок, на початку ХХ ст. священики вже не мали великого впливу на селянство. Із цього приводу П. Стебницький писав, що «тепер сільське духовенство – ті самі пани або чиновники, тільки в рясах, – і служити вони вже не народу, а казні, відплачуючи їй за хліб всякими послугами. Але ж за те і селянству вони зробились чужі і мало потрібні...» [21, 35].

Зазначені причини активізували рух українського селянства за підтримку реформи церковного життя в країні. До цього питання в тій чи іншій формі зверталися повітові селянські з'їзди, які проходили в Україні весною 1917 р. Показовою щодо цього є постанова Чигиринського повітового селянського з'їзду від 22 травня: «З'їзд ухвалив звернутися з проханням до панотців Чигиринського повіту, щоби негайно слово Боже в церквах лунало обов'язково на українській мові; у вільній автономній Україні духовенство повинно бути виборним і не содержится на казобні кошти, щоб не були урядниками (чиновниками)» [14, 9 – 14].

У селах розпочалися масові зміщення священиків, на їхню адресу лунали звинувачення соціального та політичного характеру. На Волині лише за два тижні було складено понад 60 селянських громадських вироків про вигнання священиків із парафій [22, 66 – 71]. Миряни перебирали управління парафіями до своїх рук (ключі від церков, каси, землю, майно), самі призначали нових священнослужителів. Так, організовані мешканці с. Гармаки Лютичівського повіту Подільської губернії у середині листопада 1917 р. звернулися до Генерального секретаріату Центральної Ради з клопотанням-вимогою про усунення священника О. Пержинського через те, що він відмовився серед прихожан зачитати Третій Універсал Центральної Ради та відправити молебень з нагоди проголошення Української Народної Республіки. Сотні священиків, дяконів і псаломщиків залишилися без місць і поневірялися разом із своїми сім'ями. У Київській єпархії революційна влада змушена була закликати селян до припинення

масового гоніння на церковнослужителів. На Харківщині священиків навіть ув'язнювали [9, 82, 96].

Газета «Селянська думка» писала: «Головна українська церковна рада запропонувала в церкві поминати не «російську», а «Українську державу», а духовенство спить» [23, 4]. Той факт, що не в усіх місцевостях подібна ініціатива знаходила належний рівень розвитку, Б. Андрусинин пояснює так: «Боголюбиве й богобоязливе українське село не дуже могло протистояти подібному впливові місцевого духовенства, тому що свідомі українські сільські інтелігенти перебували в армії і воювали на фронтах, а ті, що залишились, не завжди знаходили в собі рішучість та сміливість, аби виступити проти українофобської діяльності місцевих священиків» [8, 82]. Зазначимо, що, навіть перебуваючи в умовах глибокої кризи, церква зберігала потужну притягальну силу. Велику роль відіграла історична традиція – православна церква була «звичною» для селянина. У його свідомості легко і безконфліктно релігійність уживалася з антиклерикальними настроями, оскільки сприйняття діяльності церкви та її представників ні за жодних обставин не порушувало гармонії системи релігійних уявлень. Для тогочасного селянина, як правило, неосвіченого і заляканого, відхід від церкви відбувався дуже повільно і складно, не завжди усвідомлено і найчастіше стихійно.

Найбільші труднощі викликала спроба запровадити українську мову в церкві. Причиною несприйняття такої ідеї була зашкарубла традиція літургії. Православ'я у самій своїй суті не припускає різких змін в обрядовості, системі культу, тому в спробах реформ літургійної мови вбачало спотворення символів та архітектоники священного тексту, а отже, розглядало такі кроки як відступництво, протестантизм [9, 96]. Перехід до розмовної української мови при читанні Євангелії під час Служби Божої без відповідної аргументації відразу викликав органічний спротив не лише ієрархів та священнослужителів, а й православних мирян. Частина духовенства московської орієнтації негативно ставилася до української мови і вважала, що це «мова для базару, а не для служби» Божої [24]. Як результат, у резолюції з'їзду духовенства та парафіян із єпархії, що відбувся у Чернігові 8 – 11 серпня 1917 р., було заявлено дуже категорично: «Дозволить тільки проповідь проізносить, где согласен причт и прихожане, на местном языке. Вставки же в Богослужении не позволительны на украинском языке» [25]. Визнали українську мову не придатною для літургій також Харківський єпархіальний з'їзд та перші з'їзди в Одесі й Катеринославі. Проте літні з'їзди у двох останніх єпархіях уже висловилися за можливість вживання української мови в Церкві й духовних школах.

За широку українізацію Церкви, що передбачала не лише церковну автономію та запровадження української мови, а й відродження пам'яті про українських святих, повернення давніх українських традицій та обрядів, виступила Волинська єпархія, що значною мірою було пов'язано з її національним складом, де більшість становили українці. На Волинському єпархіальному з'їзді духовенства і мирян у Житомирі, що відбувся 23 – 30 червня 1917 р., були винесені такі ухвали: «1. З'їзд духовенства й мирян, признаючи, що нормальне життя Волинської єпархії можливе тільки при цілковитім поєднанні духовенства

з народом на ґрунті близького до потреб народу церковного строю, – висловлюється за вільний розвиток і самоосвідомлення українського народу. 2. Вважаючи, що негайне, гвалтовне переведення реформ, зв'язаних з українізацією школи і церкви, може зустрітися на місцях з перешкодами, що повстають з загальної невідповідності до цього населення, – 3'їзд пропонує священикам і вчителям мудру поміркованість і поступовість. Але останні мають бути подиктовані любов'ю до рідного краю й мови, а не бажанням відсунути виконання цього. 3. 3'їзд категорично проголошує, що національною вірою українського народу він, на підставі історії краю, визнає Східне Православ'є і разом з тим визнає за необхідне зробити такі заходи: а) повернення старих побожних обичаїв церковних і молитов, як-то молитви на освячення оводів 6 серпня, вводиної молоді, молитви на ввід в Братство і молитви на благословення громниць; б) проповідь на місцевій народній українській мові; в) виголошення тексту богослужбового на місцевій вимові й загального співу» [5, 8]. За реформування Церкви на національному ґрунті виступили у 1917 р. також з'їзди Полтавської, Подільської та Київської єпархій, однак уже наступні з'їзди в цих єпархіях не підтримали ідеї українізації або значно обмежили її сферу [9, 97].

Проти змін у церковному житті виступала частина сільського духовенства. Священик Князпільської церкви Кам'янець-Подільського повіту отець Гомілко не визнавав автокефалії Української Церкви, проводив і надалі проповіді церковнослов'янською мовою. [8, 82]. Проте патріотично налаштовані священики, на протигагу проросійському духовенству, обстоювали право провадити церковну службу рідною мовою. Ієромонах Микита в статті, надрукованій в одеській газеті «Вільне життя» від 5 червня 1918 р., наголошував, що всяка мова як витвір людського духу, як вираз розвитку людини та її життя у світі є для неї важлива, й велика, й потрібна і цілком доречна при богослужінні [26]. Поступово широкі верстви православних українців осмислювали, що богослужіння рідною мовою не лише ставало більш дохідливим та усвідомленим, а й сприяло консолідації українського суспільства, утвердженню національної самоідентичності. Зокрема, селянство, яке було найчисленнішою паствою, дедалі частіше схвалювало богослужіння зрозумілою йому мовою. Священик П. Погорілко із с. Жолоби, що на Поділлі, у зверненні до Всеукраїнської православної церковної ради повідомив, що він запровадив церковну службу «з фонетикою» (тобто старослов'янською мовою з українською вимовою) і читанням Євангелія українською. «У с. Жолоби, – зазначає П. Погорілко, – прибуває багацько селянства з навколишніх сіл слухати відправу українською мовою. Взагалі, людність ставиться до українських відправ досить прихильно. Є спроби українізації парафії, але гальмує брак книжок». Серед перших у Кам'янець-Подільському повіті були українізовані також парафії в с. Фурманівка, Севастіянівка та Краснопілка. Однак у с. Севастіянівка «місцевий панотець так навмисне погано відправляв службу по-українськи, що парафіяни не заважали надалі слухати українські відправи». У с. Четвертинці Гайсинського повіту на початку липня 1920 р. було засновано парафіяльну раду за зразком статуту, схваленого Всеукраїнською православною церковною радою [13, 51]. Відповідно

до цього статуту парафіяльна рада обиралася на парафіяльних зборах і керувала церковними справами та майном в українській парафії [27, 167].

Найбільш різнопланову та цілісну картину розгортання церковно-православного руху в українському селі відтворюють матеріали першого Українського православного собору Київщини, що проходив 22 – 26 травня 1921 р. у Софіївському соборі м. Київ. У його роботі взяло участь 412 делегатів. З них найбільше представництво мали: селяни – 127, особи духовного сану (священики, диякони, дяки) – 99, діячі освіти, науки та культури – 59 [28, 2]. За територіальною ознакою делегати Собору представляли українсько-церковні общини Бердичівського, Васильківського, Канівського, Радомисльського, Таращанського, Уманського, Черкаського, Чигиринського повітів Київської губернії, Прилуцького повіту Полтавської губернії, Вінницького, Гайсинського, Могилівського, Ольгопільського, Ямпільського повітів Подільської губернії, Кременецького повіту Волинської губернії, Кролевецького повіту Чернігівської губернії тощо. Відтак, найбільшого розмаху ідея автокефалії Української церкви мала на Київщині та Поділлі.

У своїх доповідях учасники собору детально розповіли про стан українського церковного життя на місцях. Значна їх частина нарікала на протидію утворення українських парафій з боку священнослужителів, прихильників Російської православної церкви. Крім того, деякі делегати скаржилися на слабку поінформованість щодо розвитку церковного руху в інших місцевостях. Так, представник від української парафії с. Миколаївка Прилуцького повіту Полтавської губернії повідомив, що він та його однодумці, випадково довідавшись про українізацію церковного життя, досить швидко організували й у своєму селі українську парафію, чим дали поштовх процесу українізації церкви в сусідніх селах. Характерною ознакою цього процесу стало вигнання селянами священиків, які відмовлялися відправляти службу Богу українською мовою. На закінчення свого виступу доповідач висловив припущення, що український церковний рух у губернії зазнає значного розвитку «бо людність стоїть за нього». Один із представників від Канівщини підкреслив, що «добрим популяризатором ідеї українізації церкви виступило народне вчительство» [28, 8]. Узагалі національно-свідома частина учителів брала активну участь в українському церковному русі. Свій внесок в українізацію церкви у Бердичівському повіті зробив учитель Т. Коваленко, у Таращанському – Л. Смілянко, в Уманському – С. Чумак та Т. Трубій [28, 5 – 6].

На основі поданої інформації про стан справ на місцях щодо українізації церковного життя Собор Київщини дійшов таких висновків: по-перше, ідея відродження Української автокефальної православної церкви має широку підтримку з боку народних мас, яка їм «рідна по духу й мові»; по-друге, стара, «царсько-режимна» церква має досить низький авторитет серед українців, однак «вживає всіх заходів до продовження свого існування» [28, 2]. Запровадивши українську мову і повернувши українських святих у церкву, українське духовництво у такий спосіб намагалося довести, що єдність православ'я навіть у межах однієї традиції не полягає в одноманітності, а навпаки – у співіснуванні й

сопричасті різних мовних, богослужбових та обрядових форм.

Архівні матеріали свідчать, що на заваді масштабної українізації церкви була відсутність українських церковних книг. Як наслідок, часто складалася ситуація, за якої церковні відправи здійснювалися і старослов'янською, і українською мовами, незважаючи на те що більшість прихожан надавала перевагу останній. У воєнних умовах віруючі шукали віраду в церковних молитвах, проведених рідною мовою. Як і раніше, на сільського батюшку покладалося основне проповідницько-місіонерське навантаження. Він проводив індивідуальні та групові бесіди з прихожанами. Крім традиційних обрядів (хрещення новонароджених, вінчання молодих, поховання померлих тощо), у період національно-визвольних змагань 1917 – 1920 рр. священники проводили також такі заходи, як урочисті богослужіння, молитви та інші церковні обряди на честь урядів Української Центральної Ради, Української Держави, Директорії та Добровольчої армії. Настоятелі місцевих церков роз'яснювали своїм прихожанам події, що відбувалися в країні, інформували їх про важливі політичні й державні рішення влади. Зокрема, читали з коментарями Універсали Центральної Ради, грамоти уряду П. Скоропадського, звернення адміністрації Добровольчої армії.

Православне духівництво брало активну участь у публічних заходах. Приміром, виступало організатором та учасником національних свят, які з відновленням Української Народної Республіки стали традиційними. Досить показовим було свято, організоване 30 квітня 1917 р. в с. Лип'янка Чигиринського повіту. Учасники провели мітинг і молебень по Т. Шевченкові, а також організували освячення «хліба, солі та води». Старші люди виходили за ворота назустріч процесії, яка несла гарно прибраний портрет Т. Шевченка, хрестилися і казали: «Слава тобі, Боже, таки діждалися волі!». Селяни виносили на вулиці столи, накриті скатертинкою, на які клали хліб, сіль та воду. Перед самим кропленням свяченою водою промовець говорив патріотичні слова: «Чи думав ти, батьку Тарасе, що настане такий час, коли на селі будуть зустрічати тебе твої брати-селяни з хлібом та сіллю?» [29, 4]. Під час «Свята волі», організованого 4 квітня в с. Пирого Кременчуцького повіту, молебень правили п'ять священників. Один із учасників описав так свято: «Це була така чудова картина, яку уявити трудно, попередку несли портрет Т. Шевченка, потім йшли співці, за ними їхали два вози, запряжені сірими волами. Воли і вози завітчані рушниками і національними прапорами. І так ця процесія пройшла навколо села» [30, 4].

Однак, варто зазначити, що до подібних свят, як і до будь-яких інших проявів національного пробудження, частина духовенства ставилася вороже. У с. Кришанці на Поділлі священник відмовився брати участь у святкуванні і відправляти панахиду за українським Кобзарем без аргументованого пояснення [31, 2]. Священнослужителі вели «часті розмови про нездібність «Просвіти» та невартисть українізації», на вічах «Просвіту» порівнювали із «зібранням буржуїв», а Т. Шевченка показували як «люцифера» [32, 87]. Частина набожного селянства вірила своїм настоятелям, що негативно позначалося на українському національно-визвольному русі.

Свої особливості мало церковно-релігійне життя на територіях, що перебували під австро-угорською та німецькою окупацією. Так, на Холмщині та в південній частині Волині православне віросповідання зазнавало утисків з боку австро-угорської влади, воно було оголошено поза законом. Церкви закривали, майно конфіскували, забороняли правити службу Богу. У селах Клешове, Грубешове та інших населених пунктах мали місце умисні підпали православних церков, закриття парафіяльних шкіл, перетворення церков поляками на костьоли. В окремих місцях духовенство у таємний спосіб задовольняло потреби православної людності, будучи таким чином єдиним захисником національно-культурних інтересів українського населення [10, 131 – 133]. Подібні випадки захоплення приміщень духовного призначення були й на території, контрольованій німецькими окупаційними військами.

Форсований наступ на православну церкву відразу розпочали після захоплення влади в жовтні 1917 р. також більшовики, які вбачали в ній ідеологічного конкурента. Тільки в 1918 – 1919 рр. було знищено понад 16 тис. священнослужителів, розпочалася націоналізація монастирів та масова кампанія з ліквідації «святих мошей» [33, 35.]. Протягом 1917 – 1920 рр. для боротьби з релігією радянська влада ухвалила низку декретів, ключовим серед яких став «Декрет про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» (від 23. 01. 1918 р.) [34, 42 – 43]. У його основі лежало вчення К. Маркса про матеріальний базис і надбудову. За розумінням В. Леніна, церква як складник надбудови у випадку позбавлення базису повинна була відмерти. Згідно з декретом «Про землю», ухваленого на II Всеросійському з'їзді Рад робітників і солдатських депутатів 26 жовтня 1917 р., православна церква втрачала свою власність на землю, усі церковні та монастирські землі передавалися селянам [35, 17 – 20]. Декретами «Про розлучення» від 16 (29) грудня 1917 р. та «Про громадянський шлюб, про дітей та введення книг актів громадського стану» від 18 (31) грудня 1917 р. [35, 247 – 249] реєстрація народжень, шлюбів та смертей передавалася в руки державних органів, церковний шлюб втрачав юридичну силу. Таким чином, держава перебирала на себе функції Церкви в суспільному житті.

Радянська влада вживала певні заходи на місцях, щоб позбавити священнослужителів можливості впливу на народні маси. Улітку 1919 р. на адресу повітових виконавчих комітетів почали надходити такі інструкції: недопустимо проводити в радянських закладах релігійні обряди, церемонії (молебні, панахиди тощо); розміщувати в цих закладах ікони, картини та статуї релігійного характеру; проводити релігійні процесії; відправляти обряди на вулицях і площах дозволяється лише виконкомом [36, 11]. Повністю релігія викоринювалася із школи. До закладів освіти надходили для неухильного виконання інструкції щодо негайного припинення в них релігійної обрядовості та викладання релігійних віровчень. Також скасовувалися посади закононовчителів усіх віросповідань із заборonoю подальшого викладання будь-яких інших предметів [37, 4].

Таке нововведення викликало негативну реакцію з боку широких верств України. Зокрема, батьки вимагали не виключати релігієзнавчі предмети зі шкільної програми, які були широко впроваджені у

період українських національно-визвольних урядів [38, 39]. Так, за Української Держави учні всіх класів двічі на тиждень вивчали Закон Божий [39, 4–5]. Підступком громадськості влада йшла на певні поступки. Безумовно, про повернення в навчальний процес релігійних предметів не могло бути й мови, однак учнів відпускали додому на час святкування важливого в духовному житті більшості українців Великодня [40, 39].

Негативну реакцію в українського селянства на радянські релігійні нововведення викликали, за визнанням самих більшовиків, «потворні форми» антирелігійної кампанії. Яскравим свідченням чого є випадок у с. Вилкове на Одещині. На свято Різдва два матроси-більшовики ввійшли під час служби Божої в церкву і почали стріляти з револьверів, потім почали зривати з церковних аналоїв образи і розривати їх на шматки. Далі побили священика, стягаючи з нього ризи, аж поки їх не втихомирило місцеве населення [41]. У с. Носачів Черкаського повіту члени КСМУ у нетверезому стані «співали на кліросі під час богослужіння», за що декілька з них були побиті прихожанами церкви [42, 67–68].

Позбавлення священнослужителів права викладати Святе письмо у школі, відбирання в них інших функцій зумовлювало велике хвилювання на селі. Про обурення мешканців с. Драбинівці Кобеляцького повіту на Полтавщині детально розповідає у своїх спогадах очевидець тих подій І. Майстренко. Місцеві селяни на своїй сходці різко засудили релігійну політику більшовиків, присутній на ній І. Майстренко виступив на захист дій радянської влади. У відповідь на це, зазначає автор спогадів, «старші сивобороді селяни розмахували у мій бік палицями і могли б мене, може, й побити» [43, 54].

Отже, важливим складником духовного життя українського селянства у 1917–1920 рр. була його участь у національному православно-церковному русі. Здійснений аналіз засвідчив суперечливість духовних процесів на селі. Тоді як певна частина сільського населення активно підтримувала ідею реформи церковного життя в країні, залишалася ще значна частина селян, які перебували і надалі під впливом прихильників Московського Патріарха й дотримувалися своїх звичок і традицій. Масові антицерковні виступи селян у вирі революційних подій 1917 р. не були винятково антирелігійними, швидше, їх треба розглядати як чинник боротьби проти старого режиму та одержавленої Російської православної церкви.

1. Липківський В. Відродження Церкви в Україні 1917–1930 рр. / В. Липківський. – Торонто : «Добра Книжка», 1959.
2. Лотоцький О. Українські джерела церковного права / О. Лотоцький. – Варшава, 1931. – Т. V. – (Праці Українського наукового інституту).
3. Огієнко І. Світовий рух за утворення живої народної національної церкви / І. Огієнко. – Тернів, 1921.
4. Біднов В. Церковна справа на Україні / В. Біднов. – Тернів : «Українська автокефальна церква», 1921.
5. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: в 4 т. / І. Власовський [репр. вид. Нью-Йорк, 1966]. – К. : Книга, 1998. – Т. 4, Ч. 2.
6. Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу / Д. Дорошенко. – Берлін, 1940.
7. Полонська-Василенко Н. Історичні підвалини УАПЦ / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1964.

8. Андрусичин Б. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): [навч. посіб.] / Б. Андрусичин. – К. : Либідь, 1997.
9. Ульяновський В. Церква в українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): [навч. посіб.] / В. Ульяновський. – К., 1997.
10. Ульяновський В. Церква в українській Державі 1917–1920 рр. (доба Гетьманату Павла Скоропадського): [навч. посіб.] / В. Ульяновський – К., 1997.
11. Ігнатуша О.М. Українська автокефальна православна церква (1917–1930 рр.): дис. ... кандидата іст. наук : 07.00.02 / Ігнатуша Олександр Миколайович. – Х., 1993.
12. Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917–1921 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.В. Ткачук. – К., 2006.
13. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу: Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст. / А.Л. Зінченко; Краєзнавче товариство «Поділля». – К. : Освіта, 1993.
14. Пилявець Л. Ідея автокефалії Української церкви у 1917 році / Л. Пилявець // Людина і світ. – 1999. – № 8.
15. Пилявець Л. Перший Всеукраїнський собор УАПЦ: проблеми розвитку української культури / Л. Пилявець // Українське релігієзнавство. – 1996. – № 2.
16. Мартирологія українських церков. – Торонто; Балтимор, 1987. – Т. 1.
17. Про українізацію церкви // Вільне слово. – 1917. – 16 грудня.
18. Зеньковский В. (протопресвітер). Пять месяцев у власти. (15 мая – 19 октября 1918 г.): воспоминания / В. Зеньковский. – М. : Крутицкое патриаршее подворье, 1995.
19. Українське відродження 1917–1920 рр. на Сумщині / авт.-упоряд. Г. М. Івануценко. – Суми : ФОП Наталуха А.С., 2010. – Т. 1.
20. Рклицкий С. (священник). Договори прихожан со священниками в Старой Малороссии (По поводу договорного акта 1789 г.) / С. Рклицкий // Киевская старина. – 1901. – Т. 72, № 1. – Отд. 1.
21. Стебницький П. Поміж двох революцій: Нариси політичного життя за рр. 1907–1918 / П. Стебницький. – К., 1918.
22. Емелья Л.И. Атеизм и антиклерикализм народных масс в 1917 г. / Л.И. Емелья // Вопросы истории религии и атеизма : сб. ст. – М. : Изд-во АН СССР, 1958. – Вып. 5.
23. Селянська думка. – 1918. – 2 січня.
24. Про українізацію богослуження // Родная страна. – 1918. – 29 марта.
25. Євфимовський І. Українська мова й духовенство / І. Євфимовський // Нова Рада. – 1917. – 2 вересня.
26. Геромонах Микита. Вперед / Геромонах Микита // Вільне життя. – 1918. – 5 червня.
27. Ткачук О.В. Український церковно-православний рух 1917–1920 років / О.В. Ткачук // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2004. – № 74–76. – (Серія: Історія).
28. Державний архів Черкаської області (далі – ДАЧО). – Ф. Р-442. – Оп. 1. – Спр. 3.
29. Дописи. с. Лип'янка // Нова Рада. – 1917. – 10 травня. – С. 4.
30. Дописи. с. Пирогоу // Нова Рада. – 1917. – 13–14 квітня. – С. 4.
31. По Україні. На усе «заборонено» // Нова рада. – 1918. – 5 жовтня.
32. Комарницький О.Б. Ім'я Тараса Шевченка в житті містечок правобережної України (1917–1920 рр.) / О.Б. Комарницький // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. – Кам'янець-Подільський, 2005. – (Серія: Філологічні науки).
33. Киридон А.М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х рр. / А.М. Киридон. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2005.
34. О релігії і церкві: Сборник высказываний классиков

марксизма-ленінізму, документів КПСС и Советского государства. – М. : Политиздат, 1977.

35. Декреты Советской власти. – М. : Гос. издат-во полит. лит., 1957. – Т. I.

36. ДАЧО. – Ф. Р-286. – Оп. 1. – Спр. 2.

37. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 2.

38. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 6.

39. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 1.

40. ДАЧО. – Ф. Р-220. – Оп. – 1. Спр. 1.

41. Як більшовики розуміють волю віри // Херсонщина. – 1918. – 6 січня.

42. Наш рідний край : Хрестоматія з історії Черкащини / [упоряд.: А.І. Кузьмінський, Г.В. Суховершко, В.Я. Чудновський]. – К. : Молодь, 1995.

43. Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні / І. Майстренко. – Едмонтон: Канадський ін-т українських студій Альбертського ун-ту, 1985.

В. В. Галатир

ЗАХОДИ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ ІЗ ПОДОЛАННЯ РОЗРУХИ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ У КВІТНІ – ГРУДНІ 1918 Р.

Висвітлено заходи місцевих адміністрацій щодо подолання кризи в галузі сільського господарства Правобережної України у період Гетьманату П. Скоропадського.

Ключові слова: Заходи, старости, сільське господарство, Правобережжя, П. Скоропадський.

In the article the measures of local administrations light up on overcoming of crisis in industry of agriculture of Right-bank Ukraine in a period Get'manatu of P. Skoropadskogo.

Key words: Measures, heads, agriculture, Pravoberezhzhyia, P. Skoropadskiy.

Однією із актуальних проблем на сучасному етапі державотворення є взаємодія органів влади і селянства, пошуки ефективної діяльності в сільському господарстві. Вирішення низки проблем у соціально-економічній сфері потребує вивчення здобутків та прорахунків, історичного досвіду процесу аграрних перетворень. Тому неабияке значення має аналіз діяльності місцевих органів влади для подолання кризи в галузі сільського господарства в добу Гетьманату П. Скоропадського.

Окреслена проблема не була предметом спеціального дослідження, проте окремі положення містяться в дослідженнях М. Рубача [1], Н. Ковальової [2], Г. Терели [3], В. Лозового [4] та ін. У зв'язку з цим метою пропонованої статті є розглянути заходи місцевих органів державної влади для подолання розрухи в сільському господарстві на Правобережжі в квітні – грудні 1918 р.

На початку травня 1918 р. відновився поділ України на губернії, повіти, волості. Відповідно до адміністративно-територіального устрою встановлювалася й структура органів влади. Законом «Про перейменування губернських і повітових комісарів і їх помічників» з 17 травня 1918 р. ці посадові особи перейменовувались на старост [5]. На місцях представниками влади були губернські, повітові старости, волосні старшини та сільські старости. Проте припинення функціонування уряду УНР утворило в Правобережній Україні на певний час «вакуум влади».

У Правобережній Україні виконувати владні функції, найперше доручили Волинському губернському старості. 4 травня 1918 р. ним став Д. Андро [6]. У Київській губернії на посаду губернського старости 9 травня 1918 р. призначили І. Чарторизького [7, 1-2]. З часом опозиція звинуватила його у неприхильності до українського національного руху. Відтак 30 серпня 1918 р. виконувачем обов'язків старости призначили генерала П. Андріанова [8, 1-2]. 19 травня в обов'язки Подільського губернського старости вступив С. Кисельов [9].

У повіті, нижчій ланці адміністративного устрою, діяли повітові старости. 8 травня 1918 р. призначили тимчасово виконувачів обов'язків повітових старост у Правобережній Україні: у Київській губернії – 12, в Подільській губернії – спочатку 7, а з 20 червня – 13, у Волинській губернії – 12 [10, 93]. У травні 1918 р. посади формувались поспіхом, широкого вибору з-поміж кандидатів не було і вони в процесі діяльності мали доводити свою відповідність займаним посадам. У волостях Правобережжя діяло 584 старшини [11, 149-150].

Складний державотворчий процес та непопулярні закони серед сільського населення спричинили розруху в сільському господарстві. Своім правом на урожай селяни вважали вкладену працю. За їх розумінням землевласник, який не працював, не повинен й отримувати прибутки. Відтак у волостях Правобережжя між селянами поширювалася думка не виходити на сільськогосподарські роботи, оскільки результати їх праці дістануться землевласникам. Пізніше вони взагалі почали масово знищувати посіви.

27 травня 1918 р. Рада Міністрів ухвалила «Закон про право на врожай 1918 р. на території Української Держави» [12, 139]. Цей акт визначив право землевласників на урожай озимини, засіяної ними восени 1917 р. А урожай ярини, засіяної весною 1918 р., належав особам, які засіяли ці землі, тобто селянам. Однак вони мали повернути власникам господарські витрати, сплатити державні та земські податки. Та й урожай з полів, оброблених реманентом та засіяних насінням землевласника, належав останньому. Ця норма закону здавалася селянам особливо несправедливою. Селяни погоджувалися заплатити власнику орендну плату за умови, що вони зберуть урожай на землях економії і поділять його. Схожа ситуація сталася в с. Хотовиці Кременецького повіту Волинської губернії у володінні землевласника Ф. Фалинського [13, 131].

Селяни подекуди не давали обробляти поля землевласників найманим працівникам. У другій половині червня 1918 р. ще не розпочиналася оранка під озими. Міністерство внутрішніх справ зверталось до губернських і повітових старост із закликом вжити рішучих заходів до селян, щоб вони не чинили перешкод оранці, оповістити населення про державну вагу забезпечення продовольчих ресурсів і вимагати від землевласників та селян спільних зусиль у засіві полів. На це звернення місцеві адміністрації Правобережжя відповідали: «Оскільки оранка – справа державної ваги, необхідно видати урядове розпорядження про право місцевих органів влади примусово залучати селян до обробітку і засіву приватновласницьких полів за визначену плату» [14, 80].